

Б. Буркинський, О. Котлубай

УКРАЇНА У СВІТОВІЙ МОРСЬКІЙ ТОРГІВЛІ
Що гальмує розвиток вітчизняного судноплавства?

Резюме

У статті проаналізовано кризові процеси, що призвели до втрати Україною стратегічних позицій на просторі Світового океану, її витіснення зі сфери міжнародних морських перевезень і торгівлі. З урахуванням національних особливостей, європейського досвіду і світових тенденцій узагальнено сучасні погляди і підходи до формування ефективної національної морської політики.

B. Burkynsky, O. Kotlubai

UKRAINE IN WORLD SEABORNE TRADE
(What hinders development of the national navigation?)

Summary

Crises processes resulted in loss of strategic environment by Ukraine on the World ocean space its exclusion from the sphere of international seaborne shipping operations and trade are analyzed in the article. Taking into account national characteristic features, European experience and world trends modern views and approaches to effective national sea policy formation are presented.

Є. ГОЛОВАХА

ТЕРНИ НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА *

«Європейське» майбутнє України залишається фата-морганною, попри давно проголошений керівництвом держави курс на євроінтеграцію. Невизначеність цієї перспективи зумовлена тим, що Європейський Союз досить критично оцінює можливості України стати повноправним членом ЄС. Очевидні симпатії його представників до політичних сил, що ініціювали помаранчеву революцію, не змінили цієї позиції щодо європейської перспективи сучасної України. Чим це можна пояснити? Що тут переважає: упередженість чи розуміння реального стану справ у нашій країні? Щоб отримати відповідь на ці запитання, автор розглянув деякі об'єктивні характеристики соціально-економічного та політичного становища України.

Навіть мінімальні європейські стандарти, якими керується ЄС, приймаючи рішення про перспективи членства того чи того потенційного кандидата, залишаються недосяжними для України, де зберігається пострадянська політична та правова нестабільність, половина економіки перебу-

ває «в тіні», не забезпечено законодавчих гарантій «недоторканності» для приватної власності, не сформовано повноцінних ринків землі, цінних паперів тощо. На Заході досить низько оцінюють демократичні та ринкові досягнення України, відводячи їй місце аутсайдера в провідних економічних та соціально-політичних рейтингах.

Висновки західних експертів, як би до них ми не ставилися, відображають оцінку

* У статті використано результати «Європейського соціального дослідження».

сучасного стану українського суспільства з погляду країн «першого світу». Так, згідно з даними «Transparency International», Україна за рівнем корумпованості в 2007 році займала 118-е місце серед 179 країн світу, оцінюваних експертами за 11-бальною шкалою, отримавши жалюгідні 2,6 бала (найменш корумпованими виявилися Данія, Фінляндія та Нова Зеландія із 9,4 бала). Навіть одне з основних надбань української демократії після помаранчевої революції — свобода слова — забезпечує Україні тільки 92-е місце серед 169 країн світу, оцінюваних міжнародною організацією «Репортери без кордонів».

За роки незалежності за більшістю прийнятих у світовій економічній практиці показників Україна посіла місце серед держав третього світу, хоча вона значно віддалена від них за найсуттєвішими соціальними критеріями, оскільки в період радянської урбанізації стала переважно індустріальною країною з високим рівнем інтелекту населення завдяки розвинутій системі освіти, науково-промислового потенціалу та міській інфраструктурі. Тут варто зауважити, що об'єктивні показники стану країни можуть суттєво змінюватися відповідно до внутрішніх інтенцій її громадян. Тому важливе значення для розуміння подальшої геополітичної перспективи України мають соціально-політичні та економічні орієнтації населення, враховуючи ту обставину, що декларативно держава визначила європейський вектор розвитку, а найвпливовіші політичні й економічні еліти саме цей шлях обрали за взірця [1].

Слід зазначити, що переконливе уявлення про масові орієнтації та установки населення можна отримати лише в тому разі, коли спосіб життя, політичну, економічну та правову свідомість громадян України буде досліджено порівняно з тими, що властиві громадянам інших країн, насам-

перед країнам ЄС, до якого Україна має намір долучитися. Саме таке дослідження, результати якого викладені в цій статті, провів Інститут соціології НАН України у 2005–2007 роках.

З 2002 року Європейський соціальний фонд здійснює міжнародний порівняльний проект «Європейське соціальне дослідження», у якому бере участь більшість країн ЄС. Опитування населення європейських країн за найсуттєвішими соціологічними показниками проводять один раз на два роки за єдиною для всіх країн програмою і вибіркою, що репрезентує доросле населення країн Європи. Координаційний комітет під керівництвом професора Лондонського університету Роджера Джоуела і спеціалізовані наукові комітети з проблем організації та проведення опитування суворо контролюють дотримання учасниками проекту всіх сучасних концептуальних і методичних вимог до порівняльного соціологічного дослідження.

Унікальність проекту зумовлена передусім українськими методико-організаційними вимогами, дотримання яких дає підстави з достатньою впевненістю стверджувати, що отримані дані опитувань 2005–2007 років відкривають реальну можливість порівняння численних показників особливостей способу життя та масової свідомості людей, об'єднаних спільним для всіх європейських держав прагненням бачити свій континент єдиним домом, побудованим на міцному фундаменті сучасних демократичних цінностей.

У 2004 році до загальноєвропейського проекту приєдналася Україна. Інститут соціології НАН України за мету своєї участі в цьому проекті розглядав отримання професійної соціологічної інформації, призначеної для порівняльного аналізу трансформації українського суспільства в загальноєвропейському контексті, що може слугувати поліпшенню поінформованості управлін-

ських структур як в Україні, так і в країнах ЄС. Це має стати певним кроком на шляху України в напрямі інтеграції з Європейським союзом. Опитування в Україні здійснював Інститут соціології НАН України, використовуючи опитувальну мережу фірми «Соціс» за випадковою (районованою) вибіркою протягом січня-березня 2005 року та грудня 2006 – січня 2007 рр. Генеральну сукупність становило населення України віком від 15 років. У кожному з опитувань брали участь близько 2000 респондентів. Зібрані національними дослідницькими групами дані у вигляді комп'ютерних файлів і супровідних документів депоновано в архіві «Європейського соціального дослідження». Дані досліджень усіх європейських країн, що взяли участь у двох хвилях проекту, уніфіковано й об'єднано в один файл даних, зручний для порівняльного аналізу. Завдяки цьому ми маємо можливість порівнювати особливості масової свідомості та якості життя громадян України з відповідними показниками інших європейських країн.

Попередній досвід соціологічного моніторингу трансформації українського суспільства, здійснюваного Інститутом соціології НАН України в 1992–2006 рр. (керівник – Н.В.Паніна), свідчить про суперечливі тенденції просування України на шляху соціально-політичних та економічних реформ [2]. Показники становища українського суспільства, зафіксовані в перших моніторингових опитуваннях, засвідчили серйозні труднощі адаптації більшості населення до нових політичних і соціально-економічних реалій. Українці низькі оцінки економічного становища країни й довіри до провідних політичних інститутів можна розглядати як природну реакцію масової свідомості на шоківі наслідки економічної реформи й політичної нестабільності перших років становлення нової держави.

Подальші спостереження виявили невпинне погіршення ситуації: від 1994 до 1998 року постійно знижувалися суб'єктивні оцінки рівня життя й економічного становища людей. На цьому тлі відбувалося також відчутне зниження рівня підтримки населенням ринкового реформування економіки, посилення недовіри демократичним політичним інститутам, органам законодавчої й виконавчої влади та протестних настроїв. Упродовж цих років давалися ознаки погіршення соціального самопочуття і психологічного стану людей, зростання песимістичних настроїв, посилення соціальної відчуженості.

Перші ознаки зміни соціальної ситуації зафіксовано 1999 року, коли припинилося погіршення показників соціального самопочуття населення. У наступні роки розпочався повільний процес поліпшення оцінок соціальної ситуації й особистісних адаптивних ресурсів кожного індивіда. Це означає, що багаторічна тенденція невпинного погіршення оцінок соціальної ситуації змінилася й у суспільстві почали створюватися передумови для подолання атмосфери масового невдоволення життям і соціального песимізму.

Разом із тим збереження песимістичних настроїв і досі зумовлює неабияка поширеність соціальних страхів і побоювань за майбутнє своєї сім'ї. Більшість населення ще й досі побоюється безробіття та підвищення цін, не виплати зарплат і пенсій, зростання рівня злочинності. Куди рідше громадяни України бояться зовнішніх ворогів і внутрішніх політичних, міжнародних і міжрелігійних конфліктів та масових вуличних заворушень, диктатури, розпаду країни. Такі побоювання притаманні менш ніж чверті населення всіх регіонів України. Отже, громадяни України такою самою мірою покладаються на здатність держави забезпечити суспільно-політичний порядок, цілісність і гарантувати безпеку країни, якою не вірять

Таблиця 1. Ставлення громадян країн Європи до подальшого процесу євроінтеграції (середній бал, де 0 – об'єднання вже зайшло занадто далеко, 10 – об'єднання потрібно продовжувати)

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	1733	1778	4.98	4,77	2.78	2,60
Велика Британія	1783	2220	4.58	4,18	2.31	2,47
Данія	1410	1436	5.79	5,77	2.73	2,67
Естонія	1680	1346	5.26	5,37	2.77	2,78
Іспанія	1495	1696	5.97	5,72	2.49	2,51
Німеччина	2757	2786	5.19	4,76	2.75	2,77
Норвегія	1703	1691	4.83	4,73	2.27	2,19
Польща	1558	1544	6.66	6,72	2.47	2,40
Португалія	1643	1692	5.14	5,35	2.32	2,37
Словаччина	1291	1593	6.26	5,93	2.45	2,38
Словенія	1235	1276	5.83	5,61	2.16	2,39
Україна	1520	1431	6.46	5.78	2.76	2.93
Фінляндія	1977	1865	4.40	4,34	2.30	2,21
Франція	1756	1949	5.07	4,74	2.57	2,70
Швейцарія	2052	1741	5.37	5,34	2.53	2,38
Швеція	1833	1796	4.54	4,81	2.49	2,30

у її здатність гарантувати економічну стабільність і захист від злочинності.

На особливу увагу заслуговує тенденція зміни базисного типу особистості, яка свідчить, що на теперішньому етапі свого розвитку українське суспільство за «людськими ресурсами» більшою мірою готове до демократичних і ринкових перетворень, ніж це було впродовж перших років незалежності України. Так, останніми роками в Україні суттєво побільшало так званих «інтерналів» — людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини. І хоча «екстерналів» і досі більше за «інтерналів», однак в останні роки вони вже не становили більшості населення. Якщо зважити, що інтернальність є психологічною домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних державах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігаємо тенденцію наближення особистісних характе-

ристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу.

Серед важливих змін, що зумовлюють сприятливу перспективу економічних реформ, слід відзначити й тенденцію зростання зацікавленості людей в одержанні можливостей працювати більш напружено та ефективно для забезпечення гідного рівня життя для себе та своєї родини. Зміна орієнтацій із переважно пасивно-споживацької на активно-діяльнісну досить суттєва й може свідчити про те, що пасивне очікування кращих часів поступово змінюється в суспільстві на активне їх наближення. Зрозуміло, для цього мало індивідуальної трудової ініціативи, потрібні й рішучі кроки на макроекономічному рівні, які б дозволили повноцінно реалізувати зростання трудового потенціалу країни.

Аналіз результатів соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України дозволив сформулювати в цілому позитивний погляд на перспективу демократичного

Таблиця 2. Рівень довіри громадян європейських держав до Європейського Парламенту (середні оцінки за шкалою: 0 — зовсім не довіряю, 10 — цілком довіряю)

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	1684	1737	4.98	5,15	2.14	2,17
Велика Британія	1662	2092	3.55	3,49	2.28	2,30
Данія	1323	1352	4.83	4,96	2.26	2,23
Естонія	1330	1192	4.87	5,33	2.53	2,47
Іспанія	1431	1624	5.05	5,03	2.23	2,25
Німеччина	2598	2641	4.18	4,07	2.39	2,29
Норвегія	1524	1488	4.55	4,74	2.08	2,01
Польща	1358	1498	4.26	4,80	2.39	2,36
Португалія	1815	1847	4.04	4,55	2.29	2,30
Словаччина	1224	1635	4.74	5,14	2.57	2,32
Словенія	1247	1330	4.53	4,98	2.41	2,46
Україна	1307	1365	4.83	3.55	2.87	2.91
Фінляндія	1920	1836	5.00	4,99	2.14	2,23
Франція	1727	1902	4.31	4,37	2.28	2,25
Швейцарія	1822	1566	4.61	4,76	2.16	2,10
Швеція	1721	1622	3.95	4,49	2.30	2,21

розвитку українського суспільства, яку окреслює наявність соціально-політичних та психологічних передумов подолання кризових явищ соціально-економічного життя, загрози авторитаризму, патерналізму та аномічної деморалізованості першого десятиліття соціальних трансформацій в Україні.

Проте за останні роки сталися досить суперечливі зміни в економічних оцінках, орієнтаціях і установках населення України. Оцінюючи зміни економічних установок населення щодо розвитку ринкової економіки, можна відзначити як позитивні, так і негативні тенденції цих змін. На тлі підвищення оцінки економічної ситуації в Україні відбулося посилення антиринкових настроїв і негативного ставлення до процесів приватизації. Останніми роками збільшилася й частка людей, що висловлюють негативне ставлення до приватизації землі й великих підприємств, суттєво поменшало тих, хто бажає заснувати власну справу (підприємство, фермерське госпо-

дарство тощо), і тих, хто згоден працювати в підприємстві.

Геополітичною домінантою розвитку України в масовій свідомості населення й досі залишається східний вектор. Ще й досі більшість населення України позитивно ставиться до «ідеї приєднання України до союзу Росії і Білорусі» (негативно — менш як третина). Поряд зі «східною» орієнтацією масова свідомість водночас у цілому схвалює й ідею вступу України до ЄС: майже половина населення 2006 року висловила на підтримку цієї ідеї.

Насамперед слід зазначити, що, за даними опитувань у межах «Європейського соціального дослідження», українці виявилися одними з найбільш палких прихильників подальшого розвитку процесів євроінтеграції (Табл. 1).

На початку 2005 року більш налаштованими, ніж українці, на цей процес були тільки громадяни Польщі, тоді як серед мешканців найрозвиненіших країн Європи панувало скептичне ставлення до по-

Таблиця 3. Рівень задоволеності громадян європейських країн тим, як працює (діє) демократія в їхній країні (середні оцінки за шкалою: 0 — зовсім незадоволений, 10 — цілком задоволений)

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	17/36	1776	5.56	5,49	2.16	2,08
Велика Британія	1810	2279	5.14	4,93	2.32	2,32
Данія	1438	1476	7.31	7,45	1.86	1,93
Естонія	1770	1350	4.56	4,87	2.27	2,28
Іспанія	1605	1800	6.07	5,93	2.00	1,97
Німеччина	2807	2851	5.28	5,24	2.46	2,42
Норвегія	1741	1729	6.23	6,63	2.04	1,95
Польща	1614	1613	3.70	4,36	2.29	2,28
Португалія	1956	2074	3.35	4,24	2.11	2,12
Словаччина	1435	1702	3.84	4,78	2.39	2,26
Словенія	1357	1378	4.54	4,61	2.17	2,32
Україна	1725	1724	4.31	3.10	2.72	2.42
Фінляндія	1949	1851	6.70	6,76	1.82	1,87
Франція	1789	1973	4.87	4,66	2.31	2,30
Швейцарія	2068	1764	6.39	6,90	2.02	1,91
Швеція	1879	1863	5.91	6,35	2.22	2,13

дальшого розширення ЄС із залученням насамперед країн СНД. Два роки потому поляки навіть трохи покращили своє ставлення до подальшої євроінтеграції, натомість громадяни України скептичніше оцінювали таку перспективу для своєї країни. Таку ж тенденцію можна спостерігати також і з боку найвпливовіших країн Західної Європи (Великої Британії, Іспанії, Німеччини, Франції). Можна припустити, що погіршення ставлення до подальшої євроінтеграції з боку урядів і населення країн ЄС не могло не вплинути на громадську думку в Україні. Досить несподівано на початку 2005 року українці виявилися одними з лідерів за довірою до Європарламенту (Табл. 2).

Громадяни Німеччини, Франції, Великої Британії довіряли Європарламенту значно менше, ніж українці. Але лояльне ставлення українців до європейських структур не позбавило громадян найпотужніших країн ЄС скепсису щодо можливості приєднання до ЄС України. Відповідно — на початку

2007 довіра українців до Європарламенту суттєво зменшилася, і за цим показником Україна опинилася на одному з останніх місць серед країн Європи, що брали участь в опитуванні.

Обачливу політику ЄС стосовно об'єднання з Україною можна пояснити й тим, що самі українці досі скептично оцінюють рівень демократичного розвитку своєї країни. Відповідаючи на запитання стосовно того, наскільки вони задоволені тим, як працює демократія в країні, громадяни України на початку 2005 року дали оцінку, значно нижчу за середню (Табл. 3).

Ще гіршою ситуація виявилася на початку 2007 року, коли Україна опинилася на останньому місці за оцінкою задоволеності станом демократії. Якщо в першому опитуванні громадяни сусідніх Польщі та Словаччини гірше, ніж українці, оцінювали стан демократії у своїй країні, то вже на початку 2007 року сталися принципові зміни: суттєве покращення оцінок у сусідніх кра-

Таблиця 4. Розподіл відповідей громадян країн Європи на запитання «Скажіть, де б Ви розташували себе на шкалі, якщо 0 означає «ліві», а 10 означає «праві»?»

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	1608	1730	4.87	4,94	1.95	2,01
Велика Британія	1699	2105	4.99	5,10	1.71	1,73
Данія	1390	1442	5.47	5,40	1.96	2,14
Естонія	1506	1134	5.15	5,41	1.90	1,94
Іспанія	1415	1618	4.41	4,51	2.19	1,90
Німеччина	2572	2568	4.55	4,50	1.77	1,81
Норвегія	1722	1702	5.05	5,25	2.07	2,04
Польща	1371	1410	5.42	5,78	2.28	2,20
Португалія	1351	1598	5.03	4,91	2.08	2,06
Словаччина	1235	1545	4.87	5,02	2.39	2,34
Словенія	1034	1087	5.01	4,78	2.30	2,52
Україна	1372	1185	5.83	5.57	2.51	2.32
Фінляндія	1929	1814	5.76	5,72	2.01	2,02
Франція	1690	1877	4.67	4,79	2.30	2,30
Швейцарія	1965	1698	5.08	5,00	1.95	1,89
Швеція	1853	1818	5.22	5,22	2.22	2,28

їнах супроводжувалося ще значнішим погіршенням оцінок в Україні.

Та соціально-політична активність, яку громадяни України продемонстрували в період «помаранчевої революції», навряд чи виявиться істотним чинником демократичного розвитку, якщо подальше політичне життя країни відбуватиметься без масової участі пересічних громадян. «Майданний порив» може мати сенс за умови, якщо громадяни виявлятимуть схильність не лише до разових акцій політичного протесту, але й до систематичної суспільно-політичної діяльності. У зв'язку з цим заслуговує на увагу низка запитань, які в анкеті «Європейського соціального дослідження» сформульовано так: «Існують різні шляхи поліпшити стан справ у країні або сприяти запобіганню серйозних проблем. Чи доводилося Вам за останні 12 місяців робити для цього будь-що із переліченого далі?...». Далі в анкеті перелічено різноманітні форми суспільно-політичної активності. Якщо за участю громадян у політичних партіях

і рухах Україна не відрізняється від більшості держав ЄС (4% населення), то за участю в інших громадських організаціях і об'єднаннях показники активності в Україні (2%) значно нижчі, ніж у більшості інших країн ЄС.

Політичні передумови суспільних зрушень не так уже й багато варті, якщо стан соціально-економічної та правової свідомості громадян залишається вкрай далеким від європейських стандартів. У цьому контексті втішатися можна лише тим, що, оцінюючи свою політичну позицію за класичною шкалою «ліві–праві», громадяни України у 2005 році виявилися «найправішими», у 2007 — третіми за цим показником (після громадян Польщі та Фінляндії). Про це свідчать дані, наведені в Табл. 4.

Важливо тут навіть не те, що українці визначили своє місце в правій частині політичного спектра, а те, що вони виявилися одними з «найправіших» у Європі, тоді як громадяни так званих «локомотивів ЄС» —

Таблиця 5. Розподіл відповідей населення європейських країн на запитання «Наскільки Ви в цілому задоволені своїм сьогодишнім життям?», %

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	1777	1795	7.43	7.41	1.80	1.87
Велика Британія	1890	2390	7.12	7.23	1.95	1.95
Данія	1484	1497	8.46	8.48	1.47	1.50
Естонія	1985	1496	5.89	6.38	2.24	2.21
Іспанія	1653	1863	7.13	7.44	1.93	1.79
Німеччина	2856	2912	6.79	6.83	2.26	2.18
Норвегія	1757	1746	7.66	7.76	1.80	1.67
Польща	1710	1713	6.24	6.69	2.51	2.41
Португалія	2041	2189	5.68	5.52	2.03	2.12
Словаччина	1496	1748	5.58	6.08	2.57	2.29
Словенія	1439	1470	6.90	6.97	2.12	2.18
Україна	1997	2002	4.44	4.28	2.38	2.60
Фінляндія	2019	1893	8.00	7.99	1.54	1.51
Франція	1806	1986	6.44	6.42	2.38	2.42
Швейцарія	2139	1803	8.06	8.10	1.69	1.62
Швеція	1945	1924	7.84	7.82	1.70	1.76

Німеччини та Франції — «найлівишими». Іронія історії тут полягає в тому, що подальший шлях євроінтеграції для України може виявитися пов'язаним із парадоксальним для пострадянської держави рухом «справа наліво». На цьому дивному шляху до ЄС необхідно насамперед подолати велику відстань у соціально-економічному та правовому аспектах суспільного життя.

Одним із найважливіших показників становища людини в суспільстві є рівень її задоволення життям. Саме цим показником багато в чому вимірюють здатність держави забезпечити своїм громадянам гідне життя. Порівнюючи індекс життєвої задоволеності в Україні та країнах ЄС, мусимо констатувати, що за шкалою від 0 до 10 оцінка задоволеності життям в Україні найнижча в Європі (Табл. 5).

Лише в Україні ця оцінка перебуває в негативній частині шкали (нижче за 5 балів), а це означає, що в Україні переважають негативні оцінки. Найближче до українців за

рівнем задоволеності життям перебувають словаки, але й у них оцінки суттєво перевищують позначку умовного нуля, звідки починаються позитивні оцінки задоволеності життям. Аналогічний розподіл оцінок спостерігаємо також у відповідях на запитання: «Якщо говорити в цілому, то наскільки Ви щасливі?». Найменш щасливими в Європі знову ж таки виявилися українці та їхні сусіди словаки, а найщасливіші — данці. Розглядаючи ці несприятливі для України порівняльні оцінки, залишається втішатися лише тим, що щасливих людей в Україні все одно трохи більше, ніж нещасливих (про це свідчить середня оцінка — 5,62 бала).

Слід зазначити, що житлово-побутові умови життєдіяльності сім'ї в Україні за багатьма аспектами дуже далекі від європейських стандартів. Хоча за останні два десятиліття житлові умови українців істотно поліпшилися (в опитуваннях 80-х років минулого століття на одну родину припадало в середньому близько двох кімнат, тоді

як зараз близько трьох). Україна за цим показником посідає одне з останніх місць серед тих країн Європи, що брали участь у «Європейському соціальному дослідженні». Гірше становище тільки в Угорщині — менше як три кімнати на родину. Лідерами в ЄС за цим показником є країни Західної Європи, де середньостатистична родина мешкає в приміщенні з 4–5 кімнатами. За облаштованістю житла для домашньої роботи мешканці України катастрофічно відстають від громадян держав ЄС. Оцінка побутових умов за цим показником в Україні становить 4,3 бала (за шкалою від 0 до 10 балів), тоді як у Польщі — 6,4, у Португалії — 7, у Словаччині — 7,1. У країнах Західної Європи оцінки перевищують 8 балів. Як бачимо, лише в Україні оцінка побутових умов перебуває в колі негативних значень, вимірюваних за 11-бальною шкалою. Не дивно, що українська сім'я витрачає в середньому на день значно більше часу на домашню роботу (6–8 годин), ніж середньостатистичні сім'ї в державах ЄС. Найменше часу на домашню роботу витрачають жителі Данії (2–6 годин).

Крім підвищеного побутового навантаження, пов'язаного з домашньою роботою, українцям доводиться більшою мірою, ніж іншим європейцям, брати участь у догляді за членами сім'ї, котрі потребують опіки, — доглядати дітей, хворих, недієздатних і людей похилого віку. В Україні 48% громадян виконують такі обов'язки. Найближче до України за цим показником перебуває Угорщина (36%). Найменшою мірою завантажені такою роботою данці (15%), іспанці (21%) та шведи (22%). Крім цього, українці більше за всіх надають фінансову допомогу й підтримку в повсякденній домашній роботі своїм дорослим дітям та онукам, які живуть окремо від них. Утім більшою мірою вони отримують відповідну підтримку від дітей та онуків. Усе це — очевидний наслідок збереження

традиційних відносин в українській сім'ї, а також недостатньо розвиненої державної системи підтримки сім'ї й неефективної соціальної політики. В Україні сім'я й досі залишається головним, а в багатьох випадках і єдиним ресурсом виживання людей, які потребують соціальної підтримки. Саме тому українці частіше за громадян держав ЄС погоджуються із судженням, що сім'я має бути головним пріоритетом у житті як чоловіків, так і жінок.

Надмірне зосередження активності людей на сім'ї та домашній роботі унеможливорює позбавлення і від традиційних стереотипів, пов'язаних зі становищем жінки в сім'ї та суспільстві. Громадяни України найчастіше за всіх погоджуються із судженнями на зразок: «Жінка має бути готова зменшити свою зайнятість на роботі заради своєї сім'ї» та «Якщо робочих місць бракує, чоловіки повинні мати більше прав на роботу, ніж жінки».

Українці негативно, порівняно з іншими європейцями, оцінюють матеріальний стан своєї родини (Табл. 6).

Дані, наведені в таблиці, беззаперечно свідчать про прірву між більшістю країн ЄС та Україною в забезпеченні життєво важливих потреб громадян. Навіть не беручи до уваги лише один відсоток українців, які можуть визнати стан сімейного доходу як такий, що забезпечує комфортне життя, слід зазначити, що лише кожен п'ятий в Україні вважає сімейний дохід достатнім, щоб узагалі на нього можна було жити.

Ці приголомшливі дані якнайкраще характеризують дуже далеку від загальноєвропейської економічну ситуацію в країні. Відповідно до цього показника населення України низько оцінює рівень розвитку економіки у своїй країні. За оцінкою стану власної економіки Україна посідає останнє місце, до того ж за два роки спостережень оцінки погіршилися (на відміну від оцінок у Польщі, Словаччині, Естонії (Табл. 7)).

Таблиця 6. Оцінка громадянами країн Європи стану свого сімейного доходу, %

Країна Європи	Живу комфортно на цей дохід		Можна жити на цей дохід		При такому доході відчуваю певні складнощі		При такому доході відчуваю серйозні матеріальні труднощі		Відмова, немає відповіді		Не знаю	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	35.7	37,5	40.6	41,3	18.0	15,9	4.4	4.5	0.3	0.2	1.1	0.6
Велика Британія	37.9	42.3	43.8	42.0	13.5	12.7	3.4	2.3	0.0	–	1.4	0.7
Данія	63.1	65.4	30.1	26.2	4.2	4.2	1.2	1.3	0.5	2.3	0.7	0.5
Естонія	5.5	8.8	49.7	59.3	31.4	22.2	13.0	7.6	0.1	–	0.4	2.1
Іспанія	36.7	32.3	44.2	50.0	15.1	14.0	3.0	2.7	0.9	0.3	0.1	0.7
Німеччина	28.7	24.5	52.5	56.3	13.6	13.6	3.8	4.4	0.6	0.5	0.8	0.7
Норвегія	53.2	54.9	36.9	36.2	7.4	7.1	2.4	1.7	0.0	–	0.1	0.1
Польща	5.0	6.1	53.8	57.2	35.4	32.9	5.2	3.1	0.2	0.1	0.4	0.6
Португалія	8.4	7.9	54.7	51.8	25.3	25.2	10.2	13.1	0.4	0.4	1.1	1.6
Словаччина	6.0	10.8	39.6	45.8	34.3	29.6	17.7	11.8	0.3	0.3	2.2	1.6
Словенія	39.3	44.4	45.4	42.1	11.4	9.6	2.9	2.5	0.3	0.1	0.8	1.4
Україна	0.9	1.5	18.5	21.9	46.2	44.8	32.4	30.2	0.0	0.0	2.0	1.6
Фінляндія	22.1	22.6	63.3	64.6	10.4	10.0	3.4	2.2	0.0	0.1	0.8	0.5
Швейцарія	47.1	50.4	38.7	37.4	10.5	8.4	2.2	2.9	0.0	0.2	1.5	0.6
Швеція	53.3	58.1	36.2	32.3	7.9	7.2	1.7	1.7	0.3	0.3	0.7	0.5

Отже, українська економіка, за оцінками населення, залишається неефективною — такою, що не здатна задовольнити потреби переважної більшості громадян України. Про це свідчить і такий факт: найменше зайняті оплачуваною роботою громадяни Греції та України — по 40% населення, а також громадяни Польщі, Словенії та Португалії — від 43 до 44%, натомість найбільше громадян, котрі мають оплачувану роботу, виявилось в країнах Західної Європи, які очолюють перелік держав, ранжованих за рівнем життя населення. Звісно, ці дані слід оцінювати з урахуванням найвищого вікового цензу для виходу на пенсію, проте навіть ця поправка не змінює основної тенденції — що більше людей у країні зайнято оплачуваною працею, то вищий рівень життя в країні. Не можна сказати, що безробіття безпосередньо пов'язане з рівнем життя. Хоча найчастіше досвід більш як тримісячного безробіття впродовж життя мають

громадяни найбідніших держав — України та Польщі (по 36% у кожній), серед найбільш забезпечених жителів Данії — 29%, французів — 31%, фінів — 33%. Отже, безробіття може цілковито співіснувати з високим рівнем життя населення країни загалом. Більш як річний стаж безробіття найчастіше також трапляється в Польщі (23% громадян) та в Україні (19%), а найрідше — у Швейцарії (5%).

Оцінюючи різні аспекти своєї роботи, українці в багатьох випадках солідаризуються з громадянами тих держав ЄС, мешканці яких найкритичніше налаштовані стосовно змісту й умов праці. Так, найменше багатоманіття й необхідності опанувати щось нове у своїй роботі вбачають португальці, іспанці й українці; найбільшого ризику й загроз для здоров'я і безпеки у своїй роботі найчастіше зазнають українці, услід за ними йдуть громадяни Польщі та Словаччини. В інших випадках громадяни

Таблиця 7. Наскільки Ви в цілому задоволені нинішнім станом економіки в країні?
(середні оцінки за шкалою: 0 — зовсім незадоволений, 10 — цілком задоволений)

Країна Європи	N		Середній бал		Стандартне відхилення	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Бельгія	1747	1768	5.09	5,45	2.06	1,97
Велика Британія	1832	2318	5.34	5,22	2.06	2,14
Данія	1425	1471	7.06	7,60	1.87	1,97
Естонія	1913	1421	4.61	5,57	2.12	2,12
Іспанія	1614	1819	5.28	5,32	1.91	1,95
Німеччина	2832	2870	3.49	4,38	2.11	2,24
Норвегія	1743	1739	6.37	7,08	2.27	2,08
Польща	1666	1646	3.19	4,09	2.05	2,15
Португалія	2013	2131	2.70	3,21	1.76	1,96
Словаччина	1443	1702	3.12	4,73	2.20	2,23
Словенія	1403	1422	4.50	4,95	2.11	2,22
Україна	1928	1893	3.13	2.33	2.07	1.93
Фінляндія	1986	1876	6.54	6,78	1.76	1,67
Франція	1777	1969	3.75	3,77	2.04	2,04
Швейцарія	2102	1774	5.32	6,56	1.93	1,91
Швеція	1885	1819	5.01	6,00	2.06	2,03

України мають середні для Європи показники, коли йдеться про надійність роботи, можливість мати підтримку з боку колег, а також самостійно вирішувати, коли розпочинати і коли завершувати роботу. Можна стверджувати, що робота в Україні, порівняно з ЄС, більш небезпечна, менш змістовна і різноманітна, але повною мірою відповідає європейським підходам у тому, що стосується надійності, взаємодопомоги й можливості самостійно приймати рішення.

Українці перевершують громадян усіх держав ЄС за кількістю згодних із судженням «На роботі мені доводиться багато і сумлінно працювати». Парадокс, що правда, полягає в тому, що найвища самовіддача і сумлінність пов'язані з найнижчим рівнем задоволеності життям і найнижчою оцінкою матеріального становища. Отже, зі сказаного випливає: або працювати українцям потрібно не надто самовіддано, або критичніше ставитися до своєї самовіддачі, або, що найбільш правдоподібно, слід шукати шляхів удосконалення організації

праці й контролю за розподілом виробленого продукту.

Характерною рисою системи установок українського населення в наш час є «підозрілість» стосовно бізнесу. Дві третини населення України вважають, що «в наш час бізнес зацікавлений лише в прибутках і не зацікавлений у поліпшенні якості обслуговування покупців». За рівнем «підозрілості» до бізнесу Україна разом із Португалією очолюють європейську спільноту. Найменшою мірою такі установки властиві населенню Данії. Не випадково, українці впевнено посідають останнє місце за довірою до фінансових компаній, українок підозріло ставлячись до їхньої «порядності».

Зрозуміло, що досвід перших років становлення ринкової економіки свідчив про непорядність фінансових компаній, які накопичували гроші переважно завдяки тіншовим та кримінальним операціям. Але останніми роками в Україні сформувався досить респектабельний приватний фі-

нансовий сектор економіки, який міг би стати одним із «локомотивів» ефективного економічного реформування країни. Однак масова недовіра до банків і страхових компаній суттєво зменшує їхній креативний потенціал. До того ж українці найчастіше в Європі не довіряють працівникам органів державного управління, вважаючи їх нечесними.

Для цього, здавалося б, у них є достатньо підстав, якщо врахувати, що на запитання «Як часто за останні п'ять років чиновники просили Вас про послугу або хабар за виконання своєї роботи?» тільки 43% громадян України відповіли «ніколи». Це не тільки найгірший показник серед інших країн Європи, але й принципово «неєвропейський» результат опитування, бо навіть у найближчій до України за цим показником Естонії 64% громадян відповіли «ніколи». Годі вже й казати про країни Західної Європи, де лічені відсотки громадян мають досвід спілкування з чиновниками, що вимагали певних послуг або хабарів.

«Європейське соціальне дослідження» дозволяє визначити глибинні ціннісні засади масової свідомості завдяки використанню спеціалізованої методики вивчення типології цінностей, розробленої Ш. Шварцом. Згідно з отриманими даними, українцям більше, ніж громадянам інших європейських країн, властиві цінності «безпеки», «конформності», «влади», «традиції», «збагачення», «досягнення успіху» і менше — цінності «відкритості для змін», «самостійності», «доброзичливості», «гедонізму». Для людей із таким ціннісним симптомокомплексом властиві обачливість, потреба державного захисту, соціального визнання та збагачення, консерватизм, безініціативність у поєднанні з жагою влади. Такі риси визначають переважно традиціоналістську свідомість, що не притаманна базовому типу сучасної цивілізованої європейської людини. Отже, причи-

ни багатьох проблем суперечливого, дуже неквапливого та непослідовного процесу реформування політичної системи й економіки України багато в чому зумовлені консерватизмом масової ціннісної свідомості.

* * *

Загалом прихильне ставлення населення України до перспектив євроінтеграції ще не набуло ознак стійкого переконання, підкріпленого згодою жити за усталеними європейськими стандартами. Хоча Україна й має достатньо об'єктивних передумов для послідовного наближення до стандартів життя в країнах ЄС, однак головною її проблемою на шляху євроінтеграції залишаються вкрай низькі показники, порівняно з цими країнами, щодо задоволення життєво важливих потреб населення, а також атмосфера невпевненості в дієздатності та ефективності нових соціальних інституцій. До цього слід додати правовий нігілізм, поширений в Україні значно більше, ніж у західних сусідів, а отже — схильність до корупції, що стала вкоріненою рисою не тільки політичної та економічної еліти, але й масової свідомості. Ціннісна свідомість, притаманна «маленькому українцю», ще й досі ґрунтується переважно на традиціоналізмі та консерватизмі, не зазнавши суттєвих змін за роки незалежності.

Отже, поступ України шляхом євроінтеграції передусім має бути пов'язаний із подоланням суперечливого ставлення до ринкової економіки, демократичних засад суспільного життя, традиціоналістських цінностей і стереотипів.

1. Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — 141 с.
2. Паніна Н. Українське суспільство 1992–2006: соціологічний моніторинг. — К.: Інститут соціології НАН України, 2005. — 93 с.

Є. Головаха

ТЕРНИ НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Резюме

Невизначеність перспективи євроінтеграції України зумовлена низкою причин, аналіз яких зроблено в статті на основі об'єктивних характеристик соціально-економічного та політичного становища країни. Наведено великий масив даних, що дає можливість порівняти соціальне самопочуття громадян України та інших європейських держав. Вказано на основні перешкоди, які гальмують поступ України шляхом євроінтеграції.

Ye. Golovakha

OBSTACLES ON THE WAY TO EUROINTEGRATION OF UKRAINIAN SOCIETY

Summary

A lack of clear prospects of Ukrainian Eurointegration is determined by a number of causes which analysis is presented in the article based on objective characteristics of social and economic state of the country. A big bulk of data is presented which makes it possible to compare social feeling of Ukrainian citizens and the citizens of other European states. The main obstacles that hinder development of Ukraine towards Eurointegration are highlighted.